

Μανόλης Δαφέρμος, *Η πολιτισμική-ιστορική θεωρία του Vygotsky - φιλοσοφικές, ψυχολογικές, παιδαγωγικές διαστάσεις*, Αθήνα 2003: Ατραπός

Πρόκειται για την καλύτερη μέχρι σήμερα μελέτη που έχει δημοσιευθεί στον ελληνικό χώρο με αντικείμενο τη ζωή και το έργο του μεγάλου σοβιετικού θεωρητικού της επιστήμης της Ψυχολογίας και ιδρυτή της σχολής που φέρει το όνομά του.

Ο Lev Vygotsky, πρωτοπόρος στοχαστής που έζησε και δημιούργησε στη Σοβιετική Ένωση στη δύσκολη εποχή των αρχών του 20ού αιώνα, έθεσε τις βάσεις για μια νέα μεθοδολογική προσέγγιση της ψυχολογίας από τη σκοπιά του μαρξισμού.

Πιστεύοντας ότι «πρέπει όχι μόνο να ακούμε την επανάσταση, αλλά και να δημιουργήσουμε οι ίδιοι τη μουσική της», ο Vygotsky, ζώντας στο επίπεδο των επαναστατικών συνθηκών που δημιούργησε η Οκτωβριανή Επανάσταση, έγινε ο ίδιος «ο Μότσαρτ της Ψυχολογίας».

Στη σύντομη ζωή του (πέθανε το 1934, από φυματίωση, σε ηλικία 37 ετών) πρόλαβε να κάνει μια βαθιά τομή στο πεδίο της επιστήμης της Ψυχολογίας, υπερβαίνοντας τους ιστορικούς περιορισμούς των παραδοσιακών προσεγγίσεων και ανοίγοντας νέους δρόμους. Δρόμοι που σε μεγάλο βαθμό παραμένουν ακόμα ανεξερεύνητοι.

Το βιβλίο του Μανόλη Δαφέρμου αναδεικνύει σ' όλες τις διαστάσεις της την αισιόδοξη τραγωδία της ζωής και του έργου του Vygotsky. Γιατί αποτελεί τραγωδία ο πρόωρος θάνατος μιας μεγαλοφυΐας, που υπηρέτησε πιστά την επιστήμη μέσα σε συνθήκες αβάσταχτων πιέσεων και στερήσεων. Η αι-

σιόδοξη πλευρά αυτής της ιστορικής τραγωδίας βρίσκεται ακριβώς στο μέγεθος της συνεισφοράς του στο χώρο της επιστήμης.

Κινητήρια δύναμη του έργου του Vygotsky ήταν η ανάγκη της νέας κοινωνίας, μετά την έφοδο στον ουρανό τον Οκτώβρη του 1917, να θέσει την επιστήμη στο κέντρο της ζωής, διαμορφώνοντας τους όρους για την «αναδημιουργία της ανθρωπίνης προσωπικότητας». Η δύναμη και η ομορφιά αυτής της προσωπικότητας νέου τύπου πηγάζουν, κατά τον Vygotsky, από τη σχέση που αποκτούν με τους ιστορικούς ορίζοντες και την ευρύτητά τους όχι μόνο στο επίπεδο του ατόμου, αλλά και στο επίπεδο της ομάδας, του ανθρώπινου είδους στο σύνολό του.

Ο Vygotsky συνήθιζε να παραπέμπει στο έργο του Τρότσκι, του δολοφονημένου απ' τον Στάλιν μεγάλου ηγέτη της Οκτωβριανής Επανάστασης, *Λογοτεχνία και Επανάσταση*, όπου αναφέρεται ότι ο άνθρωπος μέσα στην καινούρια κοινωνία θα αποκτήσει τη δυνατότητα συνειδητής ρύθμισης των ψυχικών και σωματικών λειτουργιών του. Αυτή η θέση έχει τεράστια επιστημονική εμβέλεια και εμπεριέχει, σε κυτταρική μορφή, όλες τις επαναστατικές δυνατότητες της Ψυχολογίας, μιας επιστήμης που εξακολουθεί να βρίσκεται σε βαθιά κρίση.

Το έργο του Vygotsky ανταναχλά την εποχή του και συνάμα την υπερβαίνει.

Όπως μεθοδικά τεκμηριώνεται στο βιβλίο, «οι μεθοδολογικές κατακτήσεις και οι

ιστορικοί περιορισμοί και οι αδυναμίες της προσέγγισης του L. Vygotsky δεν είναι τυχαίες ή αποτέλεσμα ατομικής αυθαιρεσίας, αλλά έκφραση ενός συγκεκριμένου νομοτελειακού σταδίου ανάπτυξης της επιστημονικής γνώσης».

Ολόκληρο το έργο του Vygotsky στο σύνολό του δεν μπορούμε να το κατανοήσουμε έξω από το ιστορικό και το κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε.

Ο Μανόλης Δαφέρμος, που έχει σπουδάσει Φιλοσοφία και Ψυχολογία στο Πανεπιστήμιο Λομονόσοφ της Μόσχας και διδάσκει σήμερα Ψυχολογία στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης, μελετά αυτό το έργο προσεγγίζοντάς το ιστορικά και λογικά, με τη μέθοδο της Διαλεκτικής, έτσι όπως έχει αναπτυχθεί από τη Λογικο-ιστορική σχολή και το σημαντικό σύγχρονο σοβιετικό φιλόσοφο V. A. Vazulin.

Εξετάζει δηλαδή την εσωτερική συγκρότηση της πολιτισμικής-ιστορικής θεωρίας του Vygotsky και των αντιφάσεών της μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής της.

Στην επιστημονική σχολή του L. Vygotsky ανήκαν αρχικά ο Lurja και ο A. N. Leontiev, που μαζί με τον ίδιο τον Vygotsky αποτελούσαν την «Ιστορική Τριάδα». Στη συνέχεια εντάχθηκε σ' αυτή και η «πεντάδα» με τους Μπόζοβιτς, Ζαπαρόζετς, Λεβίνα, Μοροζόβα και Σλαβίνα, που έχουν να παρουσιάσουν ένα τεράστιο έργο σε σχέση με τους κοφάλαλους και γενικά τα άτομα με ειδικές ανάγκες.

Βασικό αντικείμενο της έρευνας του L. Vygotsky είναι το γίνεσθαι των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών, η φυλογένεση και κυρίως η οντογένεσή τους, αναφέρει στο βιβλίο του ο Μ. Δαφέρμος.

Αυτή η έρευνα είχε τις επιστημονικές παραδόσεις της κατά κύριο λόγο στη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης των ειδών και τις

φιλοσοφικές παραδόσεις της στο σπινοζικό μονισμό, τη χεγκελιανή διαλεκτική και την υλιστική αντίληψη της ιστορίας του Μαξ.

Το εγχείρημα του L. Vygotsky να τεκμηριώσει την κοινωνική προέλευση του ανθρώπινου ψυχισμού θεωρείται ότι έχει ανάλογη ιστορική σημασία με αυτό του Κ. Μαξ στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844*.

Ο Vygotsky επηρεάστηκε πολύ από το έργο του Φ. Ενγκελς, *Διαλεκτική της Φύσης*, όπου αναλύεται ο ρόλος των εργαλείων στο μετασχηματισμό της σχέσης του ανθρώπου με τη Φύση. Από εδώ έλκει την καταγωγή της η θεωρία του για το ρόλο των «Ψυχολογικών Εργαλείων» στο μετασχηματισμό της σχέσης του ανθρώπου με τον εαυτό του.

Η χρήση των σημείων, η διαδικασία της σημασιοδότησης αποτελεί μια διαμεσολαβητική δραστηριότητα, ανάλογη της χρήσης εργαλείων, αναγκαία για την επικοινωνία των ανθρώπων, την ανάπτυξη των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών και τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς. Ο ψυχισμός του ανθρώπου αντιμετωπίζεται ως ολότητα με την εικόνα *γεωλογικής δομής*, όπου κάθε επιμέρους σχηματισμός δεν καταργεί τον προηγούμενο, αλλά τον συμπεριλαμβάνει ως επιμέρους στοιχείο σε μετασχηματισμένη μορφή.

Στο πλούσιο έργο του Vygotsky, η μελέτη των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών γίνεται στη βάση των παρακάτω μεθοδολογικών αρχών: α) οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες εξετάζονται ως διαδικασίες ανάπτυξης, β) τα ψυχικά φαινόμενα ερμηνεύονται, γ) ο ανθρώπινος ψυχισμός ως ολότητα αναλύεται «γενετικά», δηλαδή ως αναπτυξιακή διαδικασία που πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα, αυτό της φυσικής εξέλιξης, αυτό της πολιτισμικής ιστορίας των

ψυχικών λειτουργιών κατά τη φυλογένεση της ανθρωπότητας και εκείνο της πολιτισμικής ανάπτυξης τους κατά την οντογένεση, δ) η μελέτη της αποσύνθεσης των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών συμβάλλει στην κατανόηση της διαδικασίας ανάπτυξής τους.

Σ' αυτά τα πλαίσια, η Πολιτισμική-Ιστορική Ψυχολογία αποτελεί Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Εδώ χρησιμοποιείται σκόπιμα η έννοια της «ανάπτυξης» σε αντιδιαστολή με την έννοια της «εξέλιξης», που έχει αποκτήσει νατουραλιστικό χαρακτήρα, όπως αναλύει ο Μ. Δαφέρμος.

Η Αναπτυξιακή Ψυχολογία μπορεί να συμβάλει στη δημιουργική σύνθεση του συνόλου των επιμέρους κλάδων της επιστήμης της Ψυχολογίας.

Η πολιτισμική-ιστορική θεωρία του L. Vygotsky αναπτύχθηκε ως μέθοδος διερεύνησης τριών γνωστικών αντικειμένων: α) της συνείδησης στα πλαίσια της οποίας ερευνήθηκε η σχέση γλώσσας και νόησης, β) της προσωπικότητας, γ) της συνάφειας ανάπτυξης και μάθησης.

Καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση αυτής της θεωρίας ήταν το βιβλίο *Νόηση και Ομιλία*, το οποίο έχει εκδοθεί και στα ελληνικά με τον τίτλο *Σκέψη και Γλώσσα* (εκδόσεις Γνώση). Σ' αυτό το βιβλίο, που γράφτηκε σε τρεις φάσεις, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, εξετάζεται η σχέση νόησης και ομιλίας.

Στην πρώτη φάση αναλύεται το πρόβλημα σε δύο επίπεδα, κατά τη φυλογένεση της ανθρωπότητας και κατά την οντογένεση των ανθρώπων. Η νόηση και η ομιλία αναπτύσσονται μέσα από διαφορετικούς δρόμους. Στην πορεία οι γραμμές εξέλιξής τους συναντούνται και αλληλεπιδρούν. Η ομιλία νοητικοποιείται και η νόηση λεκτικοποιείται. Στη δεύτερη φάση της επεξεργα-

σίας της σχέσης νόησης-ομιλίας, ο Vygotsky κάνει κριτική στη θεωρία του Piaget για τον παιδικό εγωκεντρισμό και στην προσωποστική μοναδολογία του W. Stern. Στην τρίτη φάση, μέσα από μία συνολική επανεξέταση του προβλήματος, διατυπώθηκε η ιδέα της αλληλεπίδρασης εσωτερικής-εξωτερικής ομιλίας και η ιδέα της ενότητας συναισθηματικών και νοητικών διαδικασιών.

Η κεντρική ιδέα του Vygotsky σ' αυτό το βιβλίο είναι ότι η σχέση νόησης-ομιλίας δεν αποτελεί σταθερό μέγεθος. Μεταβάλλεται ιστορικά και μετασχηματίζεται σε διαφορετικά στάδια της φυλογενετικής και ιστορικής ανάπτυξης. Η νόηση αναπτύσσεται ως γλωσσικά διαρθρωμένη νόηση και η ομιλία ως μορφή επικοινωνίας που εμπεριέχει την αντανάκλαση της πραγματικότητας, όχι μόνο στο επίπεδο της νόησης, αλλά και των συναισθημάτων. Κάνοντας κριτική στον Piaget, ο Vygotsky τονίζει ότι αποτελεί μεθοδολογικό σφάλμα ο διαχωρισμός που κάνει ανάμεσα στην εγωκεντρική σκέψη και την εγωκεντρική ομιλία που διατηρείται μέχρι το όγδοο έτος της ζωής και στην κοινωνικοποιημένη σκέψη και ομιλία που αναπτύσσεται στη συνέχεια. Γιατί η ομιλία, όπως και η σκέψη, έχει εξαρχής κοινωνικό χαρακτήρα. Δεν μπορεί να υπάρξει μη-κοινωνική ανθρώπινη ομιλία. «Η πρωτογενής γλώσσα του παιδιού είναι καθαρά κοινωνική. Θα ήταν λάθος να την ονομάζουμε κοινωνικοποιημένη, αφού με αυτήν τη λέξη είναι συνδεδεμένη η ιδέα για κάτι αρχικά μη κοινωνικό, που μόνο στην πορεία της εξέλιξής του θα γίνει κοινωνικό» (*Σκέψη και Γλώσσα*, σ. 58). Σ' αυτά τα πλαίσια πρέπει να προσεγγίζεται πολύ κριτικά η έννοια της κοινωνικοποίησης όπως την εισάγει η γαλλική κοινωνιολογική σχολή, η μετάβαση από το βιολογικό στον κοινωνικό άνθρωπο.

Σ' αυτή τη σοβαρή κριτική μελέτη, ο Μανόλης Δαφέρμος αναλύει, μεταξύ των άλλων, και τους μεθοδολογικούς περιορισμούς του έργου του Vygotsky και τους εξηγεί ιστορικά, επισημαίνοντας την επίδραση πάνω τους του συγκεκριμένου επιστημονικού περιβάλλοντος της εποχής. Τονίζει λοιπόν ότι στο βιβλίο *Ιστορία των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών*, όπου αναλύεται η έννοια «σημειακή διαμεσολάβηση» στο σχήμα ερέθισμα-διαμεσολαβητής-αντίδραση, είναι φανερή η επίδραση της πανίσχυρης τότε μιχελβιοριστικής θεωρίας. Καθόλου τυχαία οι γνωστοί αμερικανοί ψυχολόγοι A. Bandura και M. Mahoney επεξεργάστηκαν αυτό το σχήμα του Vygotsky και το χρησιμοποίησαν στο δικό τους θεωρητικό πλαίσιο. Αντίθετα, ο Vygotsky, στην πορεία της εξέλιξης των ιδεών του, έκανε και τις δικές του υπερβάσεις, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον του στις σημασίες των λέξεων.

Άλλοι μεθοδολογικοί περιορισμοί του έργου του Vygotsky, όπως τους αναλύει ο Μανόλης Δαφέρμος, εντοπίζονται στην τάση δυϊστικής προσέγγισης της σχέσης βιολογικών-πολιτιστικών και ανώτερων-κατώτερων ψυχολογικών λειτουργιών. Η θέση ότι η ψυχική ανάπτυξη του ανθρώπου αποτελεί μια διαδικασία μετάβασης από τη φυσική στην πολιτιστική ανάπτυξη, όπως υποστηρίζεται στο βιβλίο *Ιστορία των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών*, στηρίζεται στην αντίληψη ότι υπάρχουν δύο ανεξάρτητες συνιστώσες του ανθρώπινου ψυχισμού, η βιολογική και η πολιτιστική. Η θέση αυτή, που αντανακλά τις πιέσεις της νατουραλιστικής παραδοσιακής Ψυχολογίας της εποχής πάνω σ' ένα πρωτοπόρο πνεύμα σαν του Vygotsky, αναθεωρήθηκε στη συνέχεια από τον ίδιο με την απεικόνιση των δύο συνιστωσών ως πτυχών της ίδιας ενιαίας διαδικασίας.

Ένας άλλος μεθοδολογικός περιορισμός αφορά την καρτεσιανή αντιπαράθεση των ανώτερων στις κατώτερες ψυχικές λειτουργίες. Οι ανώτερες επενεργούν και μετασηματίζουν τις κατώτερες, υποστηρίζει ο Vygotsky, χωρίς να βλέπει ότι και οι κατώτερες επενεργούν και επηρεάζουν τις ανώτερες.

Στο βιβλίο αναλύεται διεξοδικά η έρευνα των Vygotsky και Luria στην Κεντρική Ασία (Ουζμπεκιστάν και Κιργισία), μέσα από την οποία μελετήθηκε ο τρόπος ανάπτυξης των ψυχικών λειτουργιών στις παραδοσιακές κοινωνίες. Εκείνο που συνάγεται από την έρευνα, που αξίζει να μελετηθεί κανείς, είναι ότι η ριζική αλλαγή των κοινωνικών και οικονομικών όρων ζωής των ανθρώπων, όταν συνδυάζεται με αλλαγές στη δομή της εκπαίδευσής τους, μπορεί να οδηγήσει στην ανασυγκρότηση και τη ριζική αλλαγή του τρόπου σκέψης τους.

Επιχειρείται επίσης η παράλληλη παρουσίαση όλων των σύγχρονων θεωριών για τη γλώσσα, καθώς και η πορεία της αντιπαράθεσης Vygotsky-στρουκτουραλισμού.

Η μελέτη του Μ. Δαφέρμου αποκαλύπτει την τεράστια σημασία της παιδαγωγικής αντίληψης του Vygotsky, σε ρήξη με την κλασική Παιδαγωγική που αντιμετωπίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού ως μια γραμμική διαδικασία φυσικής ωριμάνσης.

Για τον Vygotsky, αντίθετα, η ανάπτυξη, ως πολιτισμική-ιστορική διαδικασία, ανάγεται σε μια συγκρουσιακή διαδικασία, όπου συνυπάρχουν και δρουν αντιφατικές και αλληλοαποκλειόμενες δυνάμεις.

Η ίδια η παιδαγωγική δραστηριότητα, που στηρίζεται στη δυναμική της αλληλεπίδρασης των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων, κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης

και των δύο πλευρών, πραγματοποιείται πάντα μέσα σ' ένα κοινωνικό, πολιτιστικό και ιστορικό πλαίσιο. Μέσα σ' αυτό μπορεί να αξιοποιηθεί όχι μόνο το εν ενεργεία, αλλά και το εν δυνάμει υλικό, όπως αυτό προκύπτει σε μια προοπτική ανάδειξης και πραγμάτωσης όλων των δυνατοτήτων ανάπτυξης της προσωπικότητας των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων, ως ενεργών κοινωνικών υποκειμένων.

Μέσα απ' αυτή τη διαλεκτική προσέγγιση της παιδαγωγικής διαδικασίας αποκαλύπτεται ο επαναστατικός ρόλος ενός σχολείου που δεν διαχωρίζει τα «φυσιολογικά» άτομα από εκείνα «με τις ειδικές ανάγκες», ενός σχολείου που μαθαίνει σε όλους τους μαθητές το πώς μπορούν να κατανοούν την ουσία των πραγμάτων και να αξιοποιούν όλες τις δυνατότητές τους μέσα από την ορθολογική ανάπτυξη των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών τους. Η οργανική ατέλεια, η αναπηρία, η μειονεξία δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά, παρά μόνο στο πλαίσιο της ριζικής αλλαγής του τρόπου κοινωνικής αντιμετώπισής τους. Γιατί η εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να έχει πρώτα απ' όλα κοινωνικό χαρακτήρα, δηλαδή πρέπει να πραγματοποιείται μέσα στην κοινωνία και όχι σε θυλάκους κοινωνικού αποκλεισμού, να χρησιμοποιεί όλες τις κοινωνικές και επιστημονικές κατακτή-

σεις της εποχής και να υπηρετεί πρωταρχικά κοινωνικές ανάγκες. Σ' αυτή την προσέγγιση βασίστηκε η δουλειά του Ινστιτούτου για τη Μελέτη των Αναπήρων που ίδρυσε ο Vygotsky και της ομώνυμης σχολής που εξακολουθεί να λειτουργεί στο Ζαγκόρσκ με καταπληκτικά αποτελέσματα.

Το βιβλίο, σε μία πολύ φροντισμένη και καλαισθητή έκδοση, είναι δομημένο με καταπληκτικό τρόπο, απαιτώντας την ενεργητική συμμετοχή του αναγνώστη στη διαδικασία της πρόσληψης των θέσεων του συγγραφέα. Παρουσιάζοντας όχι μόνο τα θετικά αλλά και τα αρνητικά στοιχεία, τις καινοτομίες, τις κατακτήσεις αλλά και τους μεθοδολογικούς και άλλους περιορισμούς της πολιτισμικής-ιστορικής θεωρίας του L. Vygotsky, συμβάλλει στην ανάπτυξη του αναγκαίου κριτικού πνεύματος, στην προσέγγιση από επαναστατική σκοπιά όλων των θεμελιακών ζητημάτων της επιστήμης της Ψυχολογίας.

Η μελέτη συμπληρώνεται με πλούσια βιβλιογραφία στη ρωσική και πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες.

Πρόκειται για ένα σπουδαίο βιβλίο, πολύτιμο βοήθημα για όσους ασχολούνται σοβαρά με τη Φιλοσοφία, την Ψυχολογία, τις Επιστήμες του Ανθρώπου.

Κατερίνα Μάτσα